

חשיבות ההקשר התרבותי בהערכת איכותן של מסגרות הטיפול בילדים*

דורית רוארסטריאר

כיום הדרך המקובלת ביותר להעריך את איכות מסגרות הטיפול בילדים בגיל הרך, היא להתייחס לסביבתו המיידית של הילד, כלומר לתנאים השוררים במשפחתו ובמסגרות שהוא מטופל בהן ולהכיר בהבדלים האינריוודואליים הקיימים בין ילדים. במאמר זה איכות המסגרת המטפלת בילד נבחנת מנקודת מבט אקולוגית רחבה יותר על סביבתו של הילד והיא מתחשבת במשמעות ההבדלים הבינ-תרבותיים.

הדוגמאות המובאות מתוך הספרות ומתוך עבודת המחקר של המחברת מדגימות באופן ברור את ההבדלים בהערכותיהם של הורים בעלי רקע תרבותי שונה את איכות המסגרת המתאימה לילדיהם. ההבדלים מתבטאים בנושאים האלה: התנאים הפיסיים בסביבת הילד (בטיחות, ניקיון, סדר וכדומה); העדפות לגבי התנהגות המטפלות, הגישה לילדים, מידת ההכשרה לתפקיד ואופיה; ציפיות מהתכנית החינוכית של ילדיהם; התייחסות למספר הילדים המועדף וליחס המספרי בין ילדים ומבוגרים.

מתוך הדוגמאות ניתן להסיק, כי בכל תרבות קיימת הגררה ייחודית לטיפול אידיאלי, והיא נובעת ממערכת הציפיות והיעדים שמציבה החברה בפני גורמי החברות המלווים את התפתחות הילד. מכאן שהערכת מסגרות טיפוליות שונות לילדים בגיל הרך צריכה להיעשות במסגרת ההקשרים התרבותיים הייחודיים של החברה שהן פועלות בה.

מבוא

המחקר האקולוגי של מסגרות הטיפול בילד עבר כמה שינויים חשובים במהלך שני העשורים האחרונים. סקאר ואייזנברג (Scarr & Eisenberg, 1993) מונים שלושה

* המחברת מבקשת להודות לקרן הנס זידל שמימנה את המחקר באמצעות קרן ירושלים, לגבי גוני צור מקרן ירושלים, לגבי עטרה שרמון וגבי אילנה זמרן ממנהל החינוך בירושלים על התרומה הרבה לפרויקט קליטת עולים בפרט ועל שיתוף פעולה רב שנים בכלל, למפקחות על גני הילדים, למנחות הפרויקט וכמוכן להורים המשתתפים. המאמר נכתב על בסיס: Roer-Strier, D. (1996). An ecological study of child care quality: A call for attention to the cultural context. *The Journal of the European Early Childhood Education Research Association*, 4(2), 77-88

"גלים" עיקריים בתחום מחקרי הערכת איכות הטיפול בילד בתקופה זו: (א) רוב המחקרים שפורסמו בשנות השבעים התמקדו בהשוואה בין תוצאות טיפול של האם לבין תוצאות טיפול של גורמים אחרים מבלי להתייחס לאיכות הטיפול בכל אחד מהמצבים; (ב) בשנות השמונים בחנו החוקרים את איכותן של מסגרות טיפול שונות, ולראשונה החלו להתייחס להבדלים האינדיווידואליים בתגובה של ילדים למסגרות אלו; (ג) בסוף שנות השמונים ובראשית שנות התשעים התייחסו המחקרים יותר לגורמים המשפיעים על הילד, כגון ניסיונות לשלב את הערכת מאפייני ההורים והבית (מצב משפחתי, אמונות, ערכים והתייחסות ההורים) בהערכת איכות המסגרת הטיפולית המוצעת לילד (McCartney & Marshall, 1989; McBride, 1990). רוזנטל (Rosenthal, 1994) הציעה להגדיר גל רביעי במחקר. שילוב בין חקר המאפיינים המשפחתיים לבין בחינת איכות המסגרת הטיפולית, תוך התייחסות להבדלים האינדיווידואליים בין ילדים.

אף שאופי המחקר בשנים האחרונות מציע ראייה רחבה יותר על סביבתו של הילד בהערכת איכות המסגרות הטיפוליות, עדיין חסרה ההתייחסות להשפעות האפשריות של הסביבה החברתית-תרבותית, "סביבת המאקרו" לפי הגדרתו של ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 1979). עדויות מחקריות מתחום התפתחות הילד בתרבויות שונות, מצביעות על קשר קרוב בין ההקשר התרבותי לבין האידיאולוגיות הנמצאות בבסיס השיטות הנקוטות בגידול ילדים (Honing, 1989; Godnow & Collins, 1990); עם זאת, רק לעתים רחוקות ניתן למצוא בספרות התייחסות לקשר זה. פטרי (Petrie, 1994) טוען, כי מסגרות טיפול אינן פועלות בוואקום חברתי וכי ההקשר החברתי משפיע עליהן באמצעות מדיניות חברתית. לדעתו, יש להתייחס לשונות חברתית, כגון קיומן של קבוצות מיעוט המוגדרות לפי דת, אתניות, השתייכות פוליטית וכדומה ולערכים של המטפלים המשפיעים על הגדרת מטרות התפתחות הילד והדרכים להשגתן. כמה מחקרים (Tobin, Vu & Davidson, 1989; Lamb, Sternberg, Hwang & Broberg, 1992;) מציעים ומראים כיצד למסגרות טיפול חוץ-ביתיות יכולות להיות מטרות חינוכיות שונות, המכוונות לתוצאות התפתחותיות שונות בתרבויות שונות או באותה תרבות, בתקופות שונות. תפיסות והגדרות של טיפול איכותי מושפעות מהמטרות ההתפתחותיות המוערכות בחברה מסוימת או בקבוצת מיעוט בתוכה. הגדרתו של טיפול "טוב" או טיפול איכותי באותה חברה יהיה הטיפול המכוון להשגת המטרות ההתפתחותיות שהחברה מגדירה לעצמה. לפיכך מטרות התפתחות שונות בתרבויות שונות יובילו להגדרה תלוית תרבות של איכות טיפול במסגרות טיפול חוץ-ביתיות (Roer-Strier & Rosenthal, 1997; Moss, 1994).

המטרה העיקרית של מאמר זה היא להסב את תשומת לב העוסקים בתחומים הקשורים להערכת איכות טיפול לחשיבות ההבדלים הבין-תרבותיים, להשפעתם

הגדולה על אופי הטיפול בילד ולצורך לבחון מסגרות אלו בהקשר התרבותי הייחודי של החברה שהן פועלות בה.

טובין ועמיתיו (Tobin, Vu & Davidson, 1989) הצביעו על הבדלים תרבותיים בתפיסת איכות הטיפול בילדים במסגרות חינוכיות על בסיס השוואה שערכו בין תגובותיהם של הורים לבין תגובותיהם של מחנכים בעלי רקע תרבותי שונה. באופן דומה, ניתן להשתמש בהתנסותם ובתגובותיהם של עולים חדשים מתרבויות שונות בארץ כדי להעריך את ההבדלים הבין-תרבותיים באידיאולוגיות, בשיטות גידול ילדים ובהערכת הקשר בין תפיסות של איכות טיפול לבין הרקע התרבותי.

במאמר זה מוצגים ממצאי מחקר שבחן את תפיסת איכות מסגרות חינוך לילדים בגיל הרך (גילאי 3-5) בישראל על-פי תגובותיהם של הורים עולים. הורים אלה התבקשו להביע את דעתם על מסגרות החינוך לגיל הרך בירושלים. תגובותיהם נותחו לפי ארבעת הגורמים העיקריים המשמשים לפי הגדרתו של קלארק-סטיוארט (Clark-Stewart, 1992) לקביעת איכות המסגרת הטיפולית בילד: התנאים הפיסיים, מאפייני הצוות, התכנית החינוכית ומספר הילדים והתנהגותם.

ממצאי המחקר שנערך בארץ הושושו עם ממצאי מחקרם של טובין ועמיתיו (Tobin, Vu & Davidson, 1989), שחקרו מסגרות חינוכיות לגיל הרך בשלוש תרבויות שונות: יפן, סין וארצות-הברית. בכל אחת מהתרבויות הם בדקו את תגובותיהם של גננות, גננים, הורים ומומחים בתחום התפתחות הילד לשאלות כגון: "מהם הדברים החשובים ביותר שיש ללמד ילדים במסגרת חינוכית (גן ילדים)?" ; "מהן שלוש הסיבות החשובות ביותר לכך שהחברה תקים מסגרות חינוכיות?" ; "מהם המאפיינים החשובים ביותר של מטפל מוצלח במסגרת חינוכית?".

הליך איסוף הנתונים

איסוף הנתונים נעשה תוך שילוב בין שיטות איכותניות לבין שיטות כמותיות, והן כללו ריאיונות עם הורים, ריאיונות עם הצוות המטפל בגני הילדים ובמעונות היום, וכן תצפיות ומחקר פעולה על תכניות התערבות שונות. רוב הנתונים המוצגים במאמר מתייחסים לעולים מברית-המועצות לשעבר. הנתונים נאספו במהלך שנת 1992 במסגרת תכנית מיוחדת שהוקמה ביזמת עיריית ירושלים ובתמיכת קרן ירושלים. בתכנית השתתפו 400 הורים עולים בשנתם הראשונה בישראל. הורים אלו אותרו באולפנים והוזמנו להשתתף במפגשים מיוחדים שהוקדשו לנושא השירותים המוצעים למשפחות עם ילדים בגיל הרך. במסגרת המפגשים חולקו עלוני הסברה המפרטים את מכלול השירותים והאפשרויות המוצעות לילדים בגיל הרך בעיר; הוקרן סרט וידיאו

על גני ילדים ממלכתיים שנקרא "יום אל הגן"; ניתנה הרצאה בשפה הרוסית על-ידי גננת ותיקה דוברת רוסית שהוכשרה לכך. ההרצאה דנה בהיבטים השונים של התכנית החינוכית בגנים בישראל ובגישות המיושמות בהם. את המידע המפורט הכינה מנהלת המחלקה לגיל הרך בעיריית ירושלים בסיוע המפקחות על גני הילדים. בחלקה השני של ההרצאה התבקשו ההורים לשאול שאלות ולבטא בעל-פה ובכתב את ספקותיהם לגבי מסגרות החינוך לגיל הרך בישראל. תגובות אלו נאספו, תורגמו לעברית, והועברו לשימוש מנהל החינוך בירושלים.

במסגרת מחקר זה נותחו תגובותיהם של כ-150 מהעולים אשר התנסו בפועל בשליחת ילדיהם למסגרות חינוכיות לגיל הרך. שלושה שופטים עצמאיים מיינו וסיווגו 322 תגובות של הורים לפי ארבעת המדדים העיקריים להערכת מסגרות טיפול בילד, שהוגדרו על-ידי קלארק-סטיוארט (Clark-Stewart, 1992): התנאים הפיסיים; מאפייני הצוות; התנהגות והכשרה לתפקיד; התכנית החינוכית; מספר הילדים והתנהגותם.

הערכת איכות הטיפול הניתן לילדים על-ידי ההורים העולים והורים בתרבויות אחרות. לוח 1 מציג את חלוקת תגובות ההורים העולים לפי ארבעת המדדים העיקריים להערכת מסגרות טיפול בילדים.

לוח 1: שכיחות תגובותיהם של הורים עולים לארבעת המדדים להערכת איכות הטיפול בילד (על-פי Clark-Stewart, 1992)

שכיחות (באחוזים)	מספר התגובות	
60	194	תגובות ההורים לתכנית החינוכית
24	77	תגובות הורים למאפייני הצוות
10	32	תגובות הורים לתנאים הפיסיים
6	19	תגובות הורים למספר הילדים ולהתנהגותם
100	322	סך כל התגובות

נתוני הלוח מורים שרוב תגובות ההורים התייחסו לתכנית החינוכית (60%). בעוד שהנושאים האחרים המתייחסים לצוות, לתנאים הפיסיים ולמספר הילדים זכו להתייחסות מעטה בהרבה (24%, 10% ו-6% בהתאמה).

תגובותיהם של ההורים העולים לגבי כל אחד מהמדדים מוצגים בלוח 2.

חשיבות ההקשר התרבותי בהערכת איכותן של מסגרות הטיפול בילדים

לוח 2: מיון התגובות השכיחות של הורים עולים על-פי ארבעת המדדים העיקריים לקביעת איכות הטיפול בילד

תגובות אופייניות	מספר התגובות	שכיחות (באחוזים)
התנאים הפיסיים		
תנאים תברואתיים לקריים	19	59
ליקויי בטיחות בסידור הגן	6	19
ליקויי בטיחות בפעילות הילדים	4	12
בטיחות לקיה במיקום הגן	3	10
סך הכול	32	100
הערכת הצוות המטפל		
היעדר הכוונה מלמדת	33	42
היעדר גילויי חום וחיבה	19	25
היעדר מומחים כתזונה ובריאות	19	25
מתירנות יתר	6	8
סך הכול	77	100
הערכת התכנית החינוכית		
היעדר גישה מחנכת ומלמדת	65	34
בזבז זמן במשחק חופשי	52	27
היעדר דגש על חינוך לתנועה ולמוסיקה	32	16
היעדר הקפדה על נימוסי שולחן	13	7
היעדר פיקוח על התכנית החינוכית	6	3
סך הכול	194	100
הערכת הילדים		
התנהגות אלימה ובלתי מנומסת	13	68
עצמאות יתר בקבלת החלטות	6	32
סך הכול	19	100

הערכת איכות הטיפול בילד על-ידי ההורים העולים על-פי ארבעת המדדים המוצגים בלוח 2 והשוואתה להערכת הורים בתרבויות אחרות מצביעה על שונות בין-תרבותית גדולה.

א. התנאים הפיסיים

קלארק-סטיוארט טוענת בהכללה ש"מה שקובע אינו כמות המשחקים או גודל המרחב הפיסי המזמין [...] כי אם ארגון המרחב ואיכות הציוד הזמין במסגרת

החינוכית. ילדים מתפקדים טוב יותר במקום נקי, בטוח ומסודר... (Clark-Stewart, 1992, p. 68).

ניתוח נתונים שנאספו בחברות בעלות רקע תרבותי שונה מגלה כי בחברות אלו מודגשים נושאים שונים בהערכת הבטיחות, הסדר, הניקיון ואיכות הצעצועים במסגרת החינוכית. למשל, רוב ההורים יוצאי ברית-המועצות רואים בנושא התברואתי את גורם הסיכון המשמעותי ביותר. בהגדרתם "תנאים תברואתיים ירודים" הם כוללים: שליחת ילדים חולים לגן, אי-הקפדה על לבוש חם בחורף ומתן רשות לילדים לשבת על רצפה חשופה (בעודם מתעלמים מההבדלים האקלימיים בין רוסיה לישראל). במתן חופש לילדים לעבור כרצונם בין מרכזי הפעלה ופינוט שונות בגן, וכן ברשות שניתנת לילדים לשחק בכלי בית ישנים ובמכשירים משומשים, הם רואים אי-סדר מסוכן. דברים הנחשבים מקובלים וחלק מסדר היום בקרב הורים ישראלים נתפסים, לעתים קרובות, כ"בלגן" בקרב הורים עולים. הם נוטים לראות במסגרת פתוחה המעניקה לילד חופש בחירה, מערכת חסרה מבנה וסדר, ונעדרת תכנית עבודה. חלק מההורים העולים חושבים שהגנים השכונתיים הקטנים הנפוצים בירושלים (בכל גן כיתה אחת או שתיים בלבד), אינם מוגנים די הצורך. בהשוואה למעונות היום הגדולים והמרוכזים שהורגלו אליהם ברוסיה, הסידור הישראלי נראה להם לא בטוח.

ב. התנהגות הצוות המטפל, הכשרתו וקצב התחלופה של חברי הצוות קלארק-סטיוארט טוענת כי: "יש סבירות גבוהה לכך שילדים יפתחו כישורים חברתיים ואינטלקטואליים [...] כאשר הצוות מספק גירויים ומחנך מתוך מתן כבוד לילד ולא בדרך של הטלת מרות או דרישה" (Clark-Stewart, 1992, p. 68). ממחקרה בעיר שיקאגו היא מסיקה: "הילדים שהגיעו להישגים הטובים ביותר היו אלה שזכו לטיפול של צוות מגיב, חיובי, מקבל ומספק מידע [...] ולא דווקא מחבק ועוזר מצד אחד, או קפדן ומעניש, מצד שני" (שם, שם). הורים עולים מברית-המועצות לשעבר, גילו העדפה ברורה למטפלות שהפגינו חום וחיבה כלפי ילדיהם. הם פירשו את ביטויי החיבה האלה כתשומת לב ואהבה הניתנת לילדם באופן אישי. עם זאת ספג הצוות הישראלי ביקורת על אי-הכוונת הילדים, על היעדר גישה דידקטית הוראתית, וכן על היותו מתירני יתר על המידה בהרשותו לילדים לשחק באופן חופשי על-פי בחירתם, מה שנחשב כסובלנות, קבלה וחינוך מתווך בקרב מטפלים ישראלים, נתפס, לעתים קרובות, כמתירני ונעדר סמכות בקרב ההורים העולים.

אחד הנושאים המרכזיים במחקרם הבינ-תרבותי של טובין ועמיתיו (Tobin, Vu & Davidson, 1989) עסק בהגדרת המטפל המועדף וכישוריו. בעוד ש-35% מההורים הסינים בחרו באפשרות של "מצליח לגרום לילדים ללמוד קשה" כאחד משלושת

הכישורים המועדפים, הרי שרק 1% מההורים האמריקאים בחרו במאפיין זה ואף לא אחד מן ההורים היפנים. מצד שני, 63% מההורים היפנים בחרו בתכונה "סובלנות" כמאפיין חשוב, בעוד שרק 16% מהאמריקאים ו-2% מהסינים היו שותפים לבחירה זו. ההורים הסינים בשונה מההורים היפנים העדיפו באופן ברור מורים תקיפים על-פני מורים סובלנים.

גם בהתייחסות להכשרה הפורמלית של המטפל, לכישוריו האקדמיים ולניסיונו ניתן למצוא הבדלים בגישות בין התרבויות השונות. מסקירתה של קלארק-סטיוארט (Clark-Stewart, 1992) ניתן להסיק, כי גם באותה תרבות עצמה קיימים הבדלי גישות ניכרים. חלק מן החוקרים בתחום מייחסים למספר שנות הניסיון של המטפל בעבודה עם ילדים חשיבות רבה יותר מאשר למספר שנות ההכשרה המקצועית לקראת העבודה בתחום (Arnett, 1989; Rosenthal, 1988). אחרים טוענים שמטפל העובד עם ילדים מספר רב של שנים מספק לילדים פחות גירויים (Roupp, Travers, Glantz, 1979 & Coelen). באשר להכשרה אקדמית מוסכמת, כי היעדר כל הכשרה מהווה חיסרון בהשוואה להכשרה חלקית. עם זאת, הכשרה ממושכת אינה מהווה ערובה לתפקוד טוב יותר. בנושא זה עולה הטענה, שמטפלים שרכשו הכשרה אקדמית נרחבת בתחום התפתחות הילד, נוטים לפתח גישה אקדמית בעבודתם עם ילדים. יישום הגישה מתבטא בדגש שהם נותנים לפעילות לימודית על חשבון טיפוח הכשרים החברתיים והרגשיים של הילד (Clark-Stewart, 1992).

מה שקלארק-סטיוארט מחשיבה כחיסרון מבחינת איכות הטיפול, דהיינו דגש יתר על התפתחות קוגניטיבית (למידה), נתפש כאיכות גבוהה יותר אצל הורים יוצאי ברית-המועצות לשעבר. הם נוטים לבקר לעתים מזומנות את המחנכים הישראלים על כך שבעבודתם עם ילדים הם אינם מדגישים די הצורך את הגישה המלמדת והקוגניטיבית. החשיבות הרבה שמייחסים הורים יוצאי ברית-המועצות לשעבר להתפתחות קוגניטיבית של ילדים בגיל הרך, עולה גם ממחקרים אחרים (Horowitz, 1984).

גם נושא תחלופת הצוות המטפל מעורר מחלוקת. קלארק-סטיוארט (Clark-Stewart, 1992) טוענת באופן חד-משמעי כי "קצב תחלופה נמצא ביחס שלילי לאיכות הטיפול". לעומתה, טוען בן-ארי (Ben-Ari, 1995) במחקר אנתרופולוגי על גני ילדים ביפן, כי דווקא קצב תחלופה גבוה של עובדים בכלל ומטפלים בילדים בפרט, מהווה חלק מהאידיאולוגיה ביפן. באופן כללי, תחלופת עובדים מהירה נתפשת כאמצעי למניעת קיבוע, היא מאפשרת לעובד להתמחות בתחומים רבים ומגוונים, מיעלת את שיתוף הפעולה בין העובדים בחברה ומאפשרת לעובדים להחליף זה את זה במקרה הצורך. יתרה מזאת, "ההיגיון התרבותי" המסביר את קצב התחלופה הגבוה של הצוות המטפל בגני הילדים ביפן (שליש מהצוות בכל שנה) טמון בתרבות היפנית. בתרבות זו בוגרות סמינרים צעירות עובדות מספר שנים מועט עד שהן

נישאות ופורשות ממעגל העבודה לטובת מילוי תפקידן המסורתי כאמהות ומנהלות משק בית. הצעתה של קלארק-סטיוארט (Clark-Stewart, 1992) ורבים אחרים להקטין את תחלופת צוות הטיפול בגנים בעזרת שיפור תנאי העסקתם נמצאת לא רלוונטית לחלוטין על רקע המציאות החברתית בתרבות היפנית.

ג. התכנית החינוכית

קלארק-סטיוארט מגיעה למסקנה כי ניתן לתאר את היחס בין תכנית לימודים מובנית ומתן זמן לפעילות חופשית כעקומה על פיה "עבודה על-פי תכנית חינוכית מוגבלת, מספר שיעורים קטן המועבר בצורה מובנית, עדיף באופן ברור על היעדר כל תכנון מוקדם [...] תכנית עבודה מובנית מדי לא תביא תועלת אף היא. ילדים זקוקים לחופש לבטא את צורכיהם ואת תחומי העניין שלהם ועל כן לא ניתן לתכנן עבורם את אופי הפעילות שיעסקו בה במשך כל זמן שהותם בגן" (Clark-Stewart, 1992, p. 71).
הן הצורה והן התוכן של התכנית החינוכית זוכים להתייחסות שונה בתרבויות שונות. חלק ניכר מההורים יוצאי ברית-המועצות לשעבר חשים כי הזמן הניתן למשחק חופשי במרכזי ההפעלה בגני הילדים בישראל, מעכב באופן משמעותי את קצב התפתחות ילדיהם. הם מצפים לתכנית מובנית ומבוקרת לחלוטין, הכוללת לימוד אמנויות, תנועה ומוסיקה תחת פיקוח מתמיד. משחק חופשי נתפס אצלם כ"בזבוז זמן".

ממחקרם של טובין ועמיתיו (Tobin, Vu & Davidson, 1989) עולה, באורח מפתיע, כי הורים יפנים אינם נוטים לשים דגש על הקניית כישורים אקדמיים כחלק מתכנית ההפעלה בגני הילדים. עם זאת, אמהות יפניות מלמדות את ילדיהן הקטנים קרוא וכתוב בבית. על-פי התרבות היפנית, זמן שהותם של הילדים בגן צריך להיות מוקדש רובו ככולו לקידום שיתוף הפעולה בין הילדים בקבוצה וטיפוחו, וכן לעידוד גילויי אמפתיה כלפי הזולת. לעומת זאת, הורים אמריקאים שמים דגש על הקניית כישורים אקדמיים לילדי הגן (חשבון וקריאה), הם מחשיבים בעיקר טיפוח תכונות אישיות (להבדיל מחברתיות), כגון עצמאות, ביטחון עצמי, עשייה בכוחות עצמיים, ולא דווקא שיתוף פעולה.

הורים יוצאי ברית-המועצות לשעבר הופתעו לגלות כי סדר היום בגני הילדים בארץ אינו כולל הקניית נימוסי אכילה וחינוך לשמירה על הבריאות. הם הביעו דאגה מהעובדה כי בחלק מן הגנים מורשים הילדים לאכול על-פי רצונם, וכי בעת הארוחה אין פיקוח והקפדה על נימוסי שולחן. היעדר פיקוח רפואי צמוד ומעקב תזונתי במסגרת הגן נתפסים אף הם כחסרונות משמעותיים בעיני הורי אלו.
טובין ועמיתיו (Tobin, Vu & Davidson, 1989) מצאו כי בעוד ש-60% מההורים הסינים שהשתתפו במחקר ציינו כי הרגלי ניקיון אישי נחשבים בעיניהם כאחד

משלושת הכישורים החשובים ביותר שיש להקנות לילדי הגן, הרי שרק 49% מההורים היפנים ו-7% מההורים האמריקאים היו שותפים לדעתם.

ד. מספר הילדים

מתוך כמה מחקרים שערכה קלארק-סטיוארט (Clark-Stewart, 1992) בתחום זה היא מסיקה כי אם מספר הילדים בכיתה גן (גילאי 3-5) עולה על 20, איכות הטיפול בגן עלולה להיפגע באופן משמעותי. כמו כן, היחס המספרי בין הילדים לצוות המטפל צריך להיות לכל היותר 1:10 (כלומר, מטפל בוגר אחד לכל עשרה ילדים).

בישראל גודל הקבוצה הממוצעת של ילדים בגיל הרך עומד על 35, והיחס בין מספר הילדים למספר אנשי הצוות המטפל עומד על 1:17.5 בממוצע. יחס זה גבוה באופן משמעותי מהסטנדרט האמריקאי, אך נמוך בהרבה מזה המקובל ביפן, העומד על 1:30 (Tobin, Vu & Davidson, 1989). כיתה גדולה או לחלופין יחד גבוה בין מספר הילדים לגודל הצוות המטפל, אינם מעידים בהכרח על מחסור במשאבים או סטנדרטים נמוכים. על-פי התרבות היפנית מקובל לחשוב, כי יש חשיבות מרבית לחוויה החברתית שחווים הילדים בהיותם חלק מקבוצה גדולה של ילדים, כיוון שבמסגרתה ניתנת להם ההזדמנות להתנסות במגע ובמפגש עם האחר, השונה. כיתה גדולה משקפת באורח אמיתי יותר את העולם החיצוני. בניגוד למצב בתוך המשפחה, במסגרת הגן הילד צריך לרכוש ניסיון בקשר בין ילד לילד ולא דווקא בקשר בין ילד למבוגר. הכיתות האמריקאיות ה"קטנות" נתפסות בעיני היפנים כ"עגומות מאוד, חסרות חיים וכמייצגות עולם צר מאוד לילדים". לעומת זאת, הן ההורים האמריקאים והן ההורים הסינים הביעו "זעזוע מגודל כיתות הגן ביפן וממיעוט מספרם של המטפלים הבוגרים" (Tobin, Vu & Davidson, 1989, p. 38).

ההורים יוצאי ברית-המועצות לשעבר לא העירו על מספר הילדים במסגרות החינוכיות או על היחס המספרי שבין המבוגרים והילדים. רוב הערותיהם התמקדו בהתנהגותם של הילדים הישראלים. ראוי לציין, כי השופטים שמיינו את התגובות במסגרת המחקר העירו שהדוגמאות שניתנו לתיאור "התנהגות חסרת נימוס" עשויות לזכות להערכה ולפרשנות שונה בקרב גננות ישראליות. בעקבות הארה זו ניתנו הערות ההורים להערכת 5 גננות ילדות הארץ. לפי הגננות הדוגמאות להתנהגות חסרת נימוס, כגון אמירות המופנות לגננת, דברי "חוצפה" ופעילות יזומה של הילדים בניגוד לסדר היום הוערכו דווקא כתגובות "פיקחיות, אסרטיביות ויצירתיות". לגבי התגובות המתייחסות לעודף עצמאות בקבלת החלטות העירו הגננות כי הן מחזקות התנהגות זו. "בחירה עצמאית בפניות משחק היא התחלת החינוך לעצמאות בקבלת החלטות וחינוך לדמוקרטיה" טענה אחת הגננות. תגובות אלו דומות לתגובות הגננות מארצות-הברית המתוארות במחקרם של טובין ועמיתיו (Tobin, Vu & Davidson, 1989).

ההבדלים התרבותיים המתבטאים בדרך שמעריכים הורים ומחנכים את איכות מסגרות הטיפול לגיל הרך, מצביעים על המגבלות בהגדרה 'אוניברסלית' של המרדים לקביעת איכות הטיפול, והם מדגישים את הצורך בהתייחסות להקשר החברתי-תרבותי מצד חוקרים בתחום.

רוֹאֶר־סְטְרִיֶּאָר ורוֹחְנֶטְל (Roer-Strier & Rosenthal, 1999) מציעות להתייחס להשפעת ההקשר התרבותי על התפתחות ילדים בכמה תחומים: (א) התחום הפיסי – השפעת גורמים אקלימיים-גאוגרפיים ותנאי מחיה כגון תזונה, בריאות וכדומה; (ב) התחום החברתי – צורת משטר, דת, מערכת כלכלית, מבנה החברה והמשפחה, ערכים, נורמות וכדומה; (ג) התחום התרבותי – היסטוריה, מסורת, פולקלור, שפה, אמנות וכדומה. לטענתן, לכל חברה קודים משלה. הם מושפעים מן ההקשר התרבותי שלה, והם משפיעים על אידיאולוגיות ועל שיטות לגידול ילדים. לכן האתגרים הניצבים בפני הורים ומחנכים בחיברות ובהכשרת הילדים משתנים בין חברה לחברה (Ninio, 1979; Frankel & Roer-Bornstein, 1982; Rosenthal, 1994).

הטיפול בילד יכול להיות מושפע באופנים שונים משלושת התחומים. דוגמה להשפעת התחום הפיסי היא הפעלת גנים ומעונות ילדים ברוסיה ובסין במשך כל שעות היממה כדי לספק פתרון להורים העובדים במשמרות. מסגרות אלו חייבות על-כן לתת מענה גם לנושאים כגון טיפול תזונתי ובריאותי. לעומת זאת, פועלים בישראל גני ילדים בשעות הבוקר בלבד, והאחריות לנושאים בריאותיים ותזונתיים חלה על ההורים.

דוגמה להשפעת התחום החברתי היא השפעת המשטר הקומוניסטי בברית-המועצות לשעבר. לפיו האחריות על חינוך ילדים בגיל הרך חלה על המדינה, שראתה בחינוך דרך לעיצוב "האדם הסובייטי החדש". בהתאם, קיימה המדינה פיקוח הדוק וצמוד על תכני התכנית החינוכית במסגרות, כמו גם על אופי הפעילות בזמן חופשות (Horowitz, 1984) הדגש בהפעלת ילדים בגיל הרך הושם על שיתופיות ופעילות קבוצתית, בשונה מההכונה האינדיווידואליסטית המקובלת בגני ילדים בארצות-הברית (Press, 1989).

בתחום התרבותי החשיבות המיוחדת לקשר הישיר בין האם לבין הילד לעומת טיפול כלל משפחתי בילד (משפחה מורחבת, אחים בוגרים) מושפעת ממסורות ומהדגשים תרבותיים (Ben Ezer, 1992), ומהם גם מושפעים דגשים על הפרט לעומת החברה ופיתוח קוגניטיבי לעומת טיפוח כשרים חברתיים. הורים יהודים בברית-המועצות לשעבר הושפעו הן מ"התרבות הציבורית" הסובייטית בה חוברתו והן מ"התרבות הפרטית" כמיעוט יהודי. יש להניח כי התרבות הפרטית תרמה לחשיבות

הרבה שייחסו לפיתוח הקוגניטיבי, להצטיינות האישית ולחינוך הגבוה שהם מבקשים להעניק לילדיהם, ולא בהכרח התרבות הציבורית שחינכה לשוויון ולא-בולטות אישית.

ההורים שהשתתפו במחקר העירו על חשיבות תפקידה של הסבתא בטיפול בילדים. כיוון שבברית-המועצות לשעבר הופעל לחץ על הורים צעירים להשלים את לימודיהם האקדמיים קיבלה הסבתא (שברוב המקרים כבר הגיעה לגמלאות) את האחריות לטיפול בילד (Mirsky, 1990). בהקשר זה, אין פלא שהורים העירו על כך שמסגרות הטיפול בילד והממסד הרפואי בארץ מתעלמים מהסבתא, ואינם רואים בה מקור למידע אמין הנוגע לרווחתו של הילד.

נראה כי כל חברה שמטפחת את ערכי "הטיפול האידיאלי" שלה, והוא תואם באופן הטוב ביותר את מטרותיה וציפיותיה מתהליכי התפתחות הילד וחיברותו מכאן שחקר השפעת המסגרות הטיפוליות על הילד חייב להתחשב בהקשר התרבותי כאשר הוא מגדיר את האתגרים הניצבים בפני המערכת המטפלת בחברה נתונה (Sigel, 1992). אם כן, יש צורך בהגדרות שונות של "איכות הטיפול" בחברות שונות, כיוון שטיפול טוב על-פי קודים של חברה אחת עלול להיתפס כלקוי או חסר על-פי קודים של חברה אחרת. תפיסה זו מעמידה במבחן מחדש כלים להערכת איכות טיפול ותכניות טיפוליות שונות. לדוגמה ה-ECERS משמש כלי נפוץ להערכת איכות הטיפול בתחום המחקר להערכת תכניות. כלי זה תורגם לשפות רבות, ומחקרים השוואתיים רבים מבוססים עליו (Brophy & Statham, 1994). חוסר התאמת כלי זה להקשר תרבותי ספציפי יכול לגרום לאור הנאמר כאן, להטיה תרבותית. לדוגמה, חצר הגרוטאות בגני ילדים בקיבוצים הנחשבת בארץ כסביבה מעשירה ומפתחת, תקבל ציון נמוך מאוד לפי הסטנדרטים של כלי זה.

ההתייחסות לקודים תרבותיים (השייכים לרמת המאקרו). במחקרים להערכת איכות הטיפול במסגרות המיועדות לגיל הרך עשויה להפוך את השימוש בתוויות של "טוב" או "רע" לבלתי רלוונטיות, ולהחליפן בדיון בהבדלים ביניהם תוך התייחסות להקשר החברתי-תרבותי.

בעבודתם על משפחות, נעזרים עובדים סוציאליים במסגרות טיפול חוץ-ביתיות כחלק מתכנית התערבות או מניעה. המקרה הספציפי של עולים, כמו זה המתואר כאן, חושף בבירור הבדלים תרבותיים בהגדרות של טיפול איכותי. אולם הבדלים תרבותיים כאלו אינם נדירים גם בקרב אוכלוסיות ותיקות בארצנו החובקת פזורות רבות. מחקרים שונים מדגישים את כוח השימור שיש לערכים תרבותיים בתחום של גידול ילדים אף בדור שני ושלישי (Frankel & Roer-Bornstein, 1982). מאמר זה מצביע על כך שייטכנו הגדרות שונות, ולעתים מנוגדות, אצל העובד הסוציאלי, המחנך, וההורה למטרות התפתחותיות אצל ילדים, לדרכים להשגתן ולהגדרות של מטרות טיפול ואיכות טיפול.

חוקרים רבים מצביעים על ההשלכות ארוכות הטווח שיש לניגודים בין המערכות השונות המטפלות בילד על התפתחותו בפרט ועל לכידות המשפחה בכלל Horowitz, 1984, 1989; Kagitcibasi, 1987; Levinson, 1989; Greenfield & Cocking, 1994). הם ממליצים לברר את הציפיות של הצדדים כדי לזהות מראש תחומי אי-הסכמה.

הבנת ההיגיון התרבותי והבנת הציפיות והמטרות בהקשר התרבותי עשויות לתרום להפחתת השיפוטיות ולהצלת הילד ממלכודת של ניגוד בנאמנות בין הבית לבין המסגרת החינוכית (וואר-סטריאר, 1996). בירור ציפיות כזה יסייע לעובד הסוציאלי בחידוד הגדרת עמדותיו וערכיו בנושא איכות הטיפול. ערכים אלו מושפעים מההקשר התרבותי של העובד הסוציאלי, אך גם מהחברות המקצועית שלו שהיא ברוב המקרים מערבית, בעוד שמרבית הפונים באים מתרבויות אחרות (Jaffe, 1995).

עמדת מאמר זה היא כי הבדלים בהגדרת איכות טיפול הם תלויי תרבות, ולפיכך קיימות הגדרות שונות למושג זה. קבלת השונות בהגדרת הטיפול האידיאלי, והפחתת השיפוטיות לגבי כל מה שאינו דומה להגדרה זו, הן פועל יוצא של עמדה זו לפיכך הכיוון המומלץ ליישום בתחומי החינוך והעבודה הסוציאלית בקשר עם עולים בפרט ועם שונות חברתית בכלל היא גישת תיווך לעומת גישת האקולטורציה (וואר-סטריאר, 1996). לפי גישת התיווך, תפקיד העובד הסוציאלי או המחנך הוא לא לגרום לצמצום הבדלים אלא לסייע בקבלתם ובהבנתם. במקרים רבים שבהם תכנית התערבות או מניעה כוללת הפניית ילד למסגרת חינוכית מחוץ לבית יש הנחה שהמסגרת תיקח אחריות על הטיפול המשלים. לפי גישת התיווך המומלצת כאן תיתכן תרומה רבה של העובד הסוציאלי בתיווך בין הבית לבין המסגרת החינוכית במקרים בהם הגדרת איכות הטיפול שונה בין שני גורמים אלו (תופעה שאינה נדירה). תפקיד התיווך מחייב מודעות לגישה האישית של המתווך ויכולת לקבלה כגישה יחסית לעומת "הגישה הנכונה". התפקיד גם מחייב היכרות עם כל אחת מהתרבויות המתווכות. כלים לתיווך תרבותי ניתן לרכוש במסגרת הכשרה להתערבות רגישת תרבות (Carter & McColodrick, 1988; Sue, 1990; Vargas & Koss-Chioino, 1992). רכישת מיומנויות התערבות בגישה רגישת תרבות הוגדרה כחובה לקבלת הסמכה לעבודה סוציאלית מזה כמה שנים במסגרות הכשרה במקומות שונים בעולם כמו בארצות-הברית ובאנגליה. אף-על-פי שכיוון הכשרה זה חשוב במיוחד בארץ רב-תרבותית כמו ישראל, הכשרה ברוח זו אינה חלק מלימודי החובה ברוב המוסדות להכשרת עובדים סוציאליים בארץ (Roer-Strier & Haj-Yahia, 1997; Jaffe, 1995). לתלמידי עבודה סוציאלית המעוניינים לרכוש גישה וכלים לעבודה סוציאלית רגישת תרבות מוצעים קורסים מעטים בלבד.

מן הראוי שהכשרה, מחקר והערכת מערכות הטיפול בילד ייעשו בהקשר של חברה מסוימת תוך התחשבות בכל מרכיבי ההקשר התרבותי שלה. מהגישה

האקולוגית-תרבותית משתמע כי על חוקרים ואנשי המקצוע בחברה נתונה לבדוק ולהעריך את מסגרות הטיפול המוצע לילד בחברתם במשותף עם ההורים. פרשנות והשוואה בין הערכות אלו בתוך אותה חברה ובחברות שונות, עשויות לשפוך אור ולתרום להבנת השונות הכיך-תרבותית הקיימת בהגדרת איכות מסגרות הטיפול בילדים.

מקורות

- דואר-סטריאר, ד. (1996). סגנונות הורות של מהגרים והצעות להתערבות מונעת ולטיפול משפחתי. חברה ורווחה, ט"ז, 467-483.
- Arnett, J. (1989). Caregivers in day care centers: Does training matter? *Journal of Applied Developmental Psychology, 10*, 541-552.
- Bornstein, M.H. (1991). *Cultural approaches to parenting*. Hillsdale N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brophy, J. & Statham, J. (1994). Measure for measure: Values, quality and evaluation. In P. Moss & A. Pence (Eds.), *Valuing quality in early childhood service* (pp. 61-75). London: Paul Chapman Publishing.
- Carter, B. & McColodrick, M. (1988). Overview: The changing family life cycle - A framework for family therapy. In B. Carter & M. McColdrick (Eds.), *The changing family life cycle*. New York: Gardner Press.
- Clark-Stewart, K.A. (1992). Consequences of child care for children's development. In A. A. Booth (Ed.), *Child care in the 1990's: Trends and consequences* (pp. 63-82). Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Frankel, D.G. & Roer-Bornstein, D. (1982). Traditional and modern contribution to changing infant-rearing ideologies of two ethnic communities. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 47*(4).
- Godnow, J.J. & Collins, A.W. (1990). *Development according to parents: The nature, source and consequence of parents' ideas*. Hillsdale N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Greenfield, P.M. & Cocking, R. (Eds.) (1994). *Cross cultural roots of minority child development*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Harkness, S. & Super, C.M. (Eds.) (1996). *Parents cultural belief systems: Their origins expressions and consequences*. New York: Guilford Press.
- Honig, A.S. (1989). Cross cultural aspects of parenting normal and at risk children. *Early Child Development and Care, 50*, 1-8.
- Horowitz, T.R. (1984). Patterns of cultural transition: Soviet and American children in new environments. *Journal of Cross Cultural Psychology, 15*(4), 399-416.

- Horowitz, T.R. (1986). *Between two worlds: Children from the Soviet Union in Israel*. University Press of America.
- Horowitz, T.R. (1989). *The Soviet man in an open society*. University Press of America.
- Jaffe, E.D. (1995). Ethnic and minority groups in Israel: Challenges for social work theory, value and practice. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 22(1), 149–171.
- Kagitcibasi, C. (1987). Alienation of the outsider: The plight of migrants. *International Migration Review*, 25, 195–209.
- Lamb, M.E., Sternberg, K.J., Hwang, C. & Broberg, A.G. (1992). *Child care in context: Cross-cultural perspective*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Levinson, D. (1989). *Family violence in cross cultural perspective*. Newbury Park: Sage.
- McBride, S.L. (1990). Maternal moderators of child care: The role of maternal separation anxiety. *Child Development*, 49, 53–70.
- McCartney, K. & Marshall, N. (1989). The development of child care research. *Child Youth and Family Services*, 12(4), 14–15.
- Mirsky, J. (1990). Individuation through immigration to Israel: Psychotherapy with immigrant adolescents. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 20(1), 47–57.
- Moss, P. (1994). Defining quality: Values, stakeholders and processes. In P. Moss & A. Pence (Eds.), *Valuing for measure: Values, quality and evaluation* (pp. 1–9). London: Paul Chapman Publishing.
- Ninio, A. (1979). The naive theory of the infant and other maternal attitudes in two subgroups in Israel. *Child Development*, 50, 976–980.
- Petrie, P. (1994). *Play and care*. London: HMSO.
- Press, B. (1989). Observations on family life, child rearing and education in the Soviet Union today. In A.S. Honig (Ed.), *Cross cultural aspects of parenting normal and at risk children: Early child development and care*, Vol. 50 (pp. 11–23).
- Roer-Strier, D. (1997). In the mind of the beholder: Evaluation of coping styles of immigrant parents. *International Migration Quarterly Review*, 35(2), 271–286.
- Roer-Strier, D. & Haj-Yahia, M.M. (in press). Arab students of social work in Israel: Adjustment difficulties and coping strategies. *Social Work Education*.
- Roer-Strier, D. & Rosenthal, M.K. (1999). *Cultural context and the image of "Adaptive Adults": Consistency and change*. Under review.
- Rosenthal, M.K. (1988). Child care in Israel: Current status and efforts toward change. *The Networker*, 9(3), 1–6.
- Rosenthal, M.K. (1994). *An ecological approach to the study of child care: Family day care in Israel*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Roupp, R., Travers, J., Glantz, F. & Coelen, C. (1979). *Children at the center*. Cambridge, Mass: ABT.
- Scarr, S. & Eisenberg, M. (1993). Child care research: Issues, perspectives, and results. *Annual Review of Psychology*, 44, 613–644.
- Sigel, I.E. (1992). A political-cultural perspective on day care in the Netherlands, Italy and Sweden. In K.J. Sternberg, C. Hwang, A.G. Broberg & M.E. Lamb (Eds.), *Child care in context: Cross-cultural perspectives* (pp. 119–134).
- Sue, D.W. (1990). Culture-specific strategies in counselling: A conceptual framework. *Professional Psychology: Research and Practice*, 21, 424–433.

חשיבות ההקשר התרבותי בהערכת איכותן של מסגרות הטיפול בילדים

- Tobin, J.J., Vu, D.Y.H. & Davidson, D.H. (1989). *Preschool in three cultures: Japan, China, and the United States*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Vargas, L.A. & Koss-Chioino, D.J. (1992). *Working with culture: Psychotherapeutic Interventions with ethnic minority children and adolescents*. San Francisco, California: Jossey Bass Inc.

